

Kako korupcija postaje sve savršenija, državni organi koji se tradicionalno bave njenim suzbijanjem sve teže mogu da uspešno otkriju i gone složene slučajeve. Osim toga, kada je u jednom sistemu korupcija endemska pojava, i sami državni organi postaju leglo korupcije.

Tokom prethodnih godina vlade su težile da stvaranjem specijalizovanih tela pojačaju napore na otkrivanju i sprečavanju korupcije.¹

DA LI KOMISIJE ZA BORBU PROTIV KORUPCIJE MOGU DA BUDU DELOTVORNE?

Kao model za antikorupcijske komisije ili agencije obično služi hongkonška Nezavisna komisija za borbu protiv korupcije (Independent Commission against Corruption - ICAC)². Ona je ustanovljena Uredbom 1974³ o nezavisnoj komisiji za borbu protiv korupcije. Osim što istražuje tvrdnje o postojanju korupcije (ali ne sprovodi krivično gonjenje), ona sprovodi kampanje za podizanje svesti i kontroliše kakav je sistem upravljanja u pojedinim organima vlasti sa stanovišta borbe protiv korupcije. Ova komisija se pokazala kao jedna od retkih institucija te vrste koja je od početka imala uspeha. Bitno je napomenuti da je Komisija ustanovljena u doba kada je korupcija u toj zemlji bila sistemska i raširena, što se može i videti iz grafičkog prikaza na veb-sajtu Komisije.⁴ Od svog osnivanja, Komisija je usvojila trostrani pristup, koji obuhvata prevenciju, istragu i obrazovanje javnosti u pogledu borbe protiv korupcije.⁵ Na ovaj način dobijena je podrška zajednice, a Hong Kong je postao jedno od najmanje korumpiranih mesta na svetu.

Istraživanja javnog mnjenja u Hong Kongu tokom niza godina potvrđuju poverenje javnosti u ovu instituciju, i to u procentu koji se kreće između 98 i 99 - daleko više od bilo kog drugog dela strukture vlasti. Veći uspeh u pridobijanju javnosti se zaista ne može postići.

Kao polazište, Hong Kong je uzeo sledeće principe:

- ▶ *Korupcija postoji kada neki pojedinac zloupotrebljava svoja ovlašćenja zarad lične koristi, a na račun drugih ljudi.*

- ▶ *Korupcija donosi nepravdu, a u svojim ozbiljnijim oblicima dovodi u opasnost živote ljudi i imovinu zajednice.*

- ▶ *Ideja Uredbe o sprečavanju podmićivanja (Prevention of Bribery Ordinance - POBO)⁶, koju Komisija primenjuje, jeste održavanje pravičnog i poštenog društva.*

- ▶ *Zakon štiti interese institucija i poslodavaca i donosi kazne za nesavesne i korumpirane radnike.*

Vladini službenici podležu odredbama članova 3, 4 i 10 Uredbe o sprečavanju podmićivanja, a drugo osoblje javnih tela (koje nema status „vladinih službenika“) podleže odredbama člana 4.⁷

Član 3 ima za cilj da pojača pridržavanje visokih standarda integriteta u javnim službama, tako što:

- ▶ *zabranjuje javnim službenicima da traže ili prihvate neku prednost pre nego što za to dobiju opšte ili posebno odobrenje od šefa vlade;*
- ▶ *otklanja obavezu dokazivanja konkretnog akta korupcije ili dogovora o korupciji.*

U članu 4 obrađuje se korupcija javnih službenika. Prema tim odredbama:

- ▶ *javni službenik čini krivično delo ukoliko zatraži ili prihvati neku prednost ponuđenu kao podsticaj ili nagradu u vezi sa vršenjem njegove službene dužnosti;*
- ▶ *osoba koja takvu prednost nudi („davalac“) takođe čini krivično delo.*

Član 10 se odnosi na ozbiljno korumpirane javne službenike i u njemu se propisuje pokretanje opuzbe protiv onih koji su primali mito u dužem vremenskom periodu, čak i kada se imovina koju poseduju ne može dovesti u vezu sa nekim određenim aktom korupcije. U odsustvu verodostojnog obrazloženja, javni službenik čini krivično delo ukoliko ima životni standard ili poseduje imovinu koja nije u srazmeri sa njegovom zvaničnom zaradom i primanjima.

Prema ovom modelu, sama Komisija ne vrši krivično gonjenje, već se ostavlja klasičnom javnom tužilaštvu da odluči da li prikupljene činjenice nalažu da se povede sudski postupak. Takva podela ovlašćenja obezbeđuje da nijedan slučaj ne dođe na sud samo na osnovu rasuđivanja Komisije o njemu.

Model Hong Konga se pokazao kao delotvoran ne samo zbog kvaliteta i posvećenosti osoblja i izvršnih propisa koji su Komisiji omogućili rad. Važnije je bilo to što je Komisiji dato u zadatak da se bavi i prevencijom i istragom. Prevencija je (kao i obrazovanje zajednice koje je uz nju išlo) bila srž delovanja u Hong Kongu i često se zasnivala na otkrićima do kojih su došli istražni organi iz drugog dela Komisije. To je omogućilo Komisiji da osmisli niz doslednih i povezanih planova i ostvari rezultate koji kod mnogih izazivaju zavist. Oni koji su pokušali da prepisu ovaj model uglavnom nisu uspevali zato što su propustili da primene ovaj povezani pristup i nisu obezbedili dovoljno resursa za rad komisije. U novije doba, u Bocvani i Malaviju su započele aktivnosti čiji početak obećava. Takođe, u australijskoj državi Novi Južni Vels postoji Nezavisna komisija za borbu protiv korupcije. Njena internet prezentacija je jedinstven izvor informacija o prevenciji i istrazi korupcije.⁸

Druga značajna odlika je ta da je od samog početka Hong Kong imao pošteno sudstvo, što znači da su svi slučajevi procesuirani na primeren način. U odsustvu ovakve vladavine prava na delu, naponi bi gotovo izvesno imali mnogo drugačiji ishod. To nas dovodi do zaključka da svaka zemlja koja namerava da sledi put koji je prošao Hong Kong mora takođe da se veoma odlučno usredsredi na stvaranje poštenog sudstva.

Ukoliko je poštenje sudstva sumnjivo, ovakva komisija bi na početku trebalo da se više bavi prevencijom i podizanjem svesti, a manje krivičnim gonjenjem. Međutim, s obzirom na to da korumpirani javni službenici mogu da dobiju otkaz u upravnom postupku, bez stvaranja sudskog slučaja, i da je šef vlade obično ovlašćen da razreši ministre, agencija ipak može da izvrši značajan uticaj na promenu stanja čak i u tim uslovima. Druga mogućnost je stvaranje specijalizovanih „sudova za korupciju“ ili „poštenih sudova“. Prethodno se za rad u takvim sudovi-

ma brižljivo, na osnovu čestitosti, vrši odabir sudija i ostalog osoblja.

Prema drugom modelu, zaduženja tela koje se bori protiv korupcije se kombinuju sa onima koje ima služba ombudsmana. U tim slučajevima ombudsman je ovlašćen i da pokrene krivično gonjenje. Ovaj pristup je imao uspeha u brojnim zemljama, među kojima su i Filipini.⁹

Drugi bi rekli da između ovih tela postoji jasna razlika: ombudsman je tu da bi poboljšao pravičnost javne administracije, a to se najbolje postiže sticanjem poverenja birokratije. (Mada iskustvo Južnoafričke Republike ukazuje na to da i klasičan ombudsman može da pruži doprinos u suzbijanju korupcije).¹⁰ Agencija ili komisija koja ima ovlašćenja za vođenje istrage i podizanje optužbe pre će kod javnih službenika izazvati strah nego poverenje.

Litvanski parlament, Seimas, u nameri da ojača borbu protiv korupcije, 2000. godine doneo je Zakon o Službi za posebne istrage i tako preobratio organ koji je prethodno bio odgovoran vladi u telo koje račune polaže predsedniku i parlamentu.

Litvanski zakon obezbeđuje nezavisnost Službe i istraga koje ona vodi. Glavne funkcije Službe za posebne istrage su sledeće:

- ▶ *sprovođenje operativnih aktivnosti na otkrivanju i sprečavanju krivičnih dela sa elementom korupcije,*
- ▶ *preduzimanje ispitivanja i prethodnih istraga,*
- ▶ *prikupljanje, čuvanje, analiziranje i pregled informacija o korupciji i sa njom povezanih društvenih i ekonomskih pojava,*
- ▶ *priprema i primena mera za sprečavanje korupcije,*
- ▶ *izveštavanje predsednika republike i parlamenta o rezultatima aktivnosti Službe,*
- ▶ *podnošenje predloga za unapređenje delotvornosti antikorupcijskih aktivnosti.*

Kada vrše neke od prethodno opisanih poslova, pripadnici Službe mogu da primenjuju sve aktivnosti

koje su propisane Zakonikom o krivičnom postupku i Zakonom o operativnim aktivnostima. U određenim slučajevima neke od tih aktivnosti mora da odobri tužilac ili sudija. Ova poslednja mera predstavlja važnu branu od mogućih zloupotreba ili prekoračivanja ovlašćenja na drugi način.

ZAŠTO NEKE AGENCIJE NISU USPELE, A DRUGE JESU?

Veoma je važno razumeti i zašto neke agencije za borbu protiv korupcije nisu uspele u svojim namerama kako bi se izbegle zamke u koje su one pale. Između ostalog, reč je o sledećim problemima:

- ▶ *Slaba politička volja - Stečena prava i drugi razlozi za brigu su pritisli rukovodstvo i nadjačali njegovu političku volju.*
- ▶ *Nedostatak resursa - Nije se dovoljno cenio dobitak koji donosi „čista“ administracija niti se priznavala nužnost da se agencija pristojno finansira ako se želi uspeh.*
- ▶ *Mešanje političara - Agenciji se ne dozvoljava da radi nezavisno, a u najmanju ruku ne dozvoljava joj se da vrši istrage na višim nivoima vlasti.*
- ▶ *Strah od posledica - Odsustvo privrženosti i spremnosti da se menja zatečeno stanje dovodi do toga da agencija izgubi nezavisnost, resurse ili i jedno i drugo.*
- ▶ *Nerealna očekivanja - Borba protiv sistemske korupcije je dugotrajan proces.*
- ▶ *Preterano oslanjanje na izvršnu vlast - Nisu dovoljno jačani preventivni kapaciteti agencija.*
- ▶ *Previđanje važnosti uklanjanja mogućnosti da korupcija nastupi - Kada se agencija previše oslanja na primenu prisile nakon što dođe do korupcije, sama korupcija ostaje nepobeđena.*
- ▶ *Neadekvatni zakoni - Bez primenljivih i delotvornih zakona agencija ne može uspešno da radi.*
- ▶ *Preopterećenost prošlošću - Nova agencija, obično mala, koja tek treba da uredi svoj rad, opterećena je nasleđenim nezavršenim poslovima drugih službi koje se bore protiv korupcije i tako od početka ima probleme u radu.*
- ▶ *Neuspeh da se zainteresuje šira zajednica - Ne postoje kampanje za podizanje svesti i slične aktivnosti.*
- ▶ *Nedovoljna odgovornost - Ukoliko sama antikorupcijska agencija nije odgovorna na primeren način, ona može da postane agencija za proganjanje kritičara vlasti.*
- ▶ *Gubitak vere - Ako ljudi izgube poverenje u agenciju, njeno osoblje će izgubiti veru u uspešnost svog rada.*
- ▶ *Sama agencija je postala korumpirana.¹¹*

Iz svega ovoga proizlazi da je za uspeh agencije potrebno sledeće:

- ▶ *da agencija bude deo šire i prikladne strategije na državnom nivou,*
- ▶ *privrženost vlade i politička volja,*
- ▶ *usaglašeno delovanje sa drugim činiocima,*
- ▶ *odgovarajući zakoni, u kojima su prestupi i način sprovođenja jasno određeni,*
- ▶ *nepriistrasnost i nezavisnost od političkih uticaja,*
- ▶ *transparentnost i delotvorni mehanizmi za postizanje odgovornosti,*
- ▶ *verodostojnost i poverenje javnosti,*
- ▶ *savetovanje sa građanskim društvom,*
- ▶ *odgovarajući nivo stručnosti i specijalizacije,*
- ▶ *odgovarajući resursi i finansiranje,*
- ▶ *visok nivo etike oličen u kodeksima ponašanja koji se primenjuju.*

Treba obratiti pažnju na reči Alana Doiga, profesora koji predaje „upravljanje prevarama“ na univerzitetu „Teesside“ u Velikoj Britaniji.¹² On je u svojoj velikoj studiji primetio da su mnoge zemlje ustanovile agencije za borbu protiv korupcije a da pre

toga nisu izvršile odgovarajuću procenu i da su to uradile u okruženju u kome nisu postojale odgovarajuće organizacione odlike. To se negativno odrazilo na razvoj i delotvornost rada tih agencija.

Doig predlaže da se razmotre sledeća pitanja:

- ▶ *Koji problem treba rešavati i kako?*
- ▶ *Da li je preovlađujuća korupcija visoke učestalosti (kao kod saobraćajaca ili službenika koji izdaju odobrenja), visoke vrednosti (kao kod ugovora o nabavkama), politički osetljiva (kad su u nju uključeni ministri), usavršena (kada uključuje pranje novca u inostranstvu i organizovani kriminal), ili postoji kombinacija svih ovih oblika?*
- ▶ *U čemu leže snaga i slabosti postojećih institucija i da li slabosti treba i mogu da se razreše stvaranjem nove institucije, spajanjem institucija, sadejstvom i saradnjom među institucijama ili podelom zaduženja?*

DA LI PREDLOŽENA AGENCIJA MOŽE DA DOBIJE ODGOVARAJUĆE RESURSE?

Na samom početku je važno istražiti da li je takvo novo telo neophodno i, posebno, da li je moguće osigurati priliv sredstava koja su mu neophodna za rad. Pokušaj sa nedovoljnim finansijama je osuđen na neuspeh, mada je mali broj onih koji će biti u mogućnosti da sebi dozvole nivo sredstava koje obezbeđuje Hong Kong. Tamo je finansiranje zasnovano na ubeđenju da se sredstva koja se ulože u sprečavanje korupcije vraćaju sa debelom kamatom budžetu, kako neposredno tako i na druge načine. U nekim državama agencije se nagrađuju delom sredstava koje povrate, iako takav pristup može da dovede do preterivanja u revnosti i do zloupotreba. Treba imati na umu da je litvanska agencija i pored skromnih sredstava kojima raspolaže, za srazmerno kratko vreme stekla dobar glas.

GDE BI TREBALO SMESTITI AGENCIJU ZA BORBU PROTIV KORUPCIJE?

Kada se donese odluka o tome da je agencija potrebna, postavlja se pitanje gde je smestiti u okviru

strukture vlasti. Da li treba da bude nezavisna od drugih organa vlade? U Hong Kongu, Komisija se administrativno nalazi u službi šefa vlade, ali podnosi nezavisne izveštaje zakonodavnom telu. Njena odvojenost od javnih službi i samostalnost u delovanju se odražava i u zakonu i u stvarnosti. Alternativa je da se agencija osnuje pod okriljem ministarstva unutrašnjih poslova ili ministarstva pravde. Ovakav model je nedavno odbačen u Litvaniji.

Takva agencija može i sama da bude iskorišćena u korupcijske svrhe ukoliko svoja znatna posebna ovlašćenja okrene protiv političkih oponenta vlade. Prilikom osnivanja svake nove agencije mora se voditi računa o takvim opasnostima. Stavljanje agencije pod pasku nekog ministra predstavlja iskušavanje sudbine. Možda su oni koji obrazuju agenciju van svake sumnje, ali u demokratijama institucije imaju duži vek od vlada i niko ne može da predvidi šta će se desiti u budućnosti. Na neprestanu čestitost vladalaca se ne sme računati.

Štaviše, najgori primeri korupcije velikog obima obično su vezani za šefa države i njegovo okruženje. Agencija za borbu protiv korupcije koja bi se nalazila pod takvim organima teško da bi mogla da se suprotstavi korupciji onih koji su na višem položaju u državnoj hijerarhiji od nje, osim ako ne postoje drugi mehanizmi za postizanje odgovornosti. Stoga agencija treba da bude odgovorna zakonodavnim telima i sudovima na sličan način kao ombudsman. Građanski savetodavni odbori budno prate svakodnevni rad Nezavisne komisije protiv korupcije Hong Konga (ICAC) obezbeđujući na taj način dodatno poverenje javnosti u tu instituciju.

Nasuprot tome, kada je komisija u potpunosti ispod službe predsednika države (bez podrške drugih mehanizama za postizanje odgovornosti) i kada jedino predsedniku podnosi izveštaje, obično postaje upadljivo neuspešna u borbi protiv korupcije na višim nivoima vlasti.¹³

IZBOR RUKOVODIOCA AGENCIJE

Delotvornost agencije od samog početka može da zavisi od toga kako se bira i razrešava njen rukovodilac. Ako pri izboru važi mehanizam kojim se obezbeđuje podrška konsenzusom, i to bolje preko

parlamenta nego preko vlade, i ako je agencija odgovorna nekom telu izvan izvršne vlasti (na primer skupštinskom odboru u kojem su predstavljene sve veće partije), prostor za zloupotrebu može biti sveden na najmanju meru.

Nedostatak mnogih zakonskih koncepata je što je predsedniku (ili bilo kojoj drugoj političkoj ličnosti) dato suviše moći u postavljanju članova i radu antikorupcijske agencije. Konačno, predsednik je vrh izvršne vlasti, a članovi te vlasti mogu takođe da podlegnu iskušenjima. To bi moglo da dovede predsednika u težak položaj da odlučuje da li da goni ili ne bliske političke saradnike.

Procedure imenovanja se u pojedinostima mogu razlikovati od zemlje do zemlje, ali za svaku od njih treba razmotriti da li je proces u dovoljnoj meri izolovan od neprikladnih uticaja. Procedura mora biti takva da obezbeđuje visoku verovatnoću izbora nezavisne i čestite osobe i njenu primerenu zaštitu za vreme dok se na položaju nalazi. Rukovodilac agencije treba da ima iste garancije u pogledu stalnosti položaja kao i sudija vrhovnog suda. Razrešenje sa položaja ne sme da bude pitanje slobodne volje vlasti i mora biti u skladu sa propisanom i otvorenim procedurom, a razlozi mogu biti samo oni koji se odnose na nestručnost ili rđavo ponašanje.

U nekim zemljama se pokušalo sa postavljanjem sudija na čelo antikorupcijske komisije. Takve odluke su uspešno osporavane jer je na osnovu doktrine o podeli vlasti i ustavnog uređenja neizvodljivo da sudija bude istovremeno na položaju u sudskoj i izvršnoj grani vlasti.

POLOŽAJ ŠEFA DRŽAVE ILI VLADE

Kada se pišu propisi, neophodno je stvoriti proceduru i za teoretske slučajeve kada komisija za borbu protiv korupcije nađe dokaze da je sâm predsednik države bio korumpiran. Koliko god se činila mala verovatnoća da se nešto ovako desi, tvorci zakona moraju da idu ispred događaja. Oni takođe moraju da vode računa o tome da bi javnost bila nepoverljiva ukoliko bi predsednik bio van nadležnosti komisije. Još značajnije je to što bi stvaranjem posebne odredbe za ovakav slučaj javnosti bila poslata veoma važna poruka - da su vlada i skupština odlučne

da suzbiju korupciju i da niko nije izuzet od obaveze poštovanja zakona. I sama korist od boljih odnosa sa javnošću dovoljan je razlog za uvođenje ovakvih odredaba.

Rukovodilac antikorupcijske agencije u principu ne može da pokrene postupak protiv predsednika dok se on nalazi na tom položaju zbog ustavom garantovanog imuniteta. Sledeći korak može da bude pokretanje postupka za opoziv („impeachment“). Takvom postupku obično predsedava predsedavajući parlamenta. Odlaganje krivičnog gonjenja zbog imuniteta može se izbeći ukoliko zakon omogućava da rukovodilac antikorupcijske agencije u potpunosti izvesti predsedavajućeg parlamenta u slučajevima kada:

- ▶ *postoje razumni osnovi za verovanje da je predsednik prekršio zakon;*
- ▶ *postoji prima facie dokaz o kršenju zakona koji bi se mogao upotrebiti na sudu.*

Nakon toga, predsedavajući parlamenta bi bio dužan da vodi postupak shodno odluci parlamenta. Alternativno rešenje je da se propiše ustanovljenje specijalnog tužioca za ovakve slučajeve, kao što se radi u Sjedinjenim Američkim Državama.

KAKO SAMU AGENCIJU SAČUVATI OD KORUPCIJE?

Ovakva agencija očigledno predstavlja metu korupcionaša i privlači pažnju organizovanog kriminala. Treba preduzeti snažne mere kako sama agencija ne bi postala žrtva korupcije. Hong Kong je došao do ovog cilja tako što je svoju Komisiju načinio dvos-truko odgovornom- prema predsedniku vlade i zakonodavnoj vlasti, kao i organizovanjem niza savetodavnih odbora.

Postoje četiri takva odbora, čije članstvo čini oko 40 istaknutih građana postavljenih od strane šefa vlade, a sve sa ciljem nadzora nad radom Nezavisne komisije za borbu protiv korupcije. Savetodavni odbor o korupciji nadgleda opšti smer rada Komisije i daje savete o politici Komisije; Odbor za pregled operacija nadzire rad istražnog dela Komisije; Savetodavni odbor za prevenciju korupcije daje savete u vezi sa prioritetima prevencije i ispi-

tuje izveštaje o prevenciji; Savetodavni odbor građana za odnose sa javnošću savetuje Komisiju o strategiji obrazovanja javnosti i angažuje se na dobijanju podrške javnosti.¹⁴

Naročito je značajna uloga Odbora za pregled operacija, koji je u položaju da otkrije svaki ozbiljni poremećaj ili zloupotrebu u okviru organizacije. Opis poslova ovog odbora sadrži i sledeće:

1. *Primanje informacija od rukovodioca Komisije o pritužbama na korupciju koje je Komisija dobila i načinu na koji Komisija sa takvim pritužbama postupa;*
2. *Primanje izveštaja od rukovodioca Komisije o toku istraga koje traju duže od godinu dana ili se na njih troše sredstva u većem obimu;*
3. *Primanje izveštaja od rukovodioca Komisije o broju naloga za istragu koje je rukovodilac Komisije odobrio, obrazloženjima za izdate naloge i objašnjenjima zahteva za hitnim postupanjem čim to postane moguće;*
4. *Primanje izveštaja od rukovodioca Komisije o svim slučajevima kada je osumnjičeni pušten na slobodu uz položeno jemstvo na duže od šest meseci;*
5. *Primanje izveštaja od rukovodioca Komisije o istragama koje je Komisija dovršila i savetovanje kako treba raditi dalje na slučajevima za koje po pravnom savetu nije pokrenuto gonjenje ili izdato upozorenje;*
6. *Primanje izveštaja od rukovodioca Komisije o ishodu gonjenja prestupa iz nadležnosti Komisije i ishodu eventualnih žalbi koje uslede;*
7. *Savetovanje rukovodioca Komisije o tome koje informacije otkrivene tokom istrage o prestupima iz nadležnosti Komisije treba proslediti ministarstvima ili javnim telima, odnosno drugim organizacijama ili pojedincima; ili, u izuzetnim slučajevima, kada je neophodno da Odbor dobi je informacije pre sastanka, kako bi rukovodilac Komisije razmotrio potrebu za prosleđivanjem informacija na prvom narednom sastanku;*

8. *Savetovanje rukovodioca Komisije o drugim pitanjima na koja on ukaže, ili o kojima Odbor želi da pruži savet;*

9. *Skretanje pažnje rukovodiocu izvršne vlasti (šefu vlade) na neki aspekt rada Operativnog odeljenja i na probleme na koje naiđe Odbor;*

10. *Podnošenje godišnjih izveštaja, koji se objavljuju, rukovodiocu izvršne vlasti.*

Od početka je uspostavljeno odeljenje za unutrašnje istrage i kontrolu, koje ima zadatak da istraži sve tvrdnje o korupciji osoblja Komisije. Nakon okončanja istrage, izveštaji se dostavljaju Odboru za pregled operacija radi rešavanja.

Dodatnu zaštitu pruža nezavisni Odbor za pritužbe, kojim predsedava član Izvršnog saveta (član vlade). Ovaj odbor prati postupanje po svim pritužbama protiv Komisije. Na veb-sajtu Komisije se svi oni koji žele da ulože pritužbu na račun ponašanja njenih službenika ili na njeno postupanje i procedure usmeravaju na ovaj odbor.

Ukoliko postoje razlozi koji daju osnova verovanju da se službenik neprimereno ponašao, postaje neophodno da se takav službenik udalji sa dužnosti sve dok istraga traje. Međutim, ovlašćenje da se službenik udalji sa dužnosti može lako da se zloupotrebi. Nije teško zamisliti situaciju u kojoj predsednik suspenduje rukovodioca antikorupcijske agencije samo zbog toga što je on ispitivao optužbe koje mogu da budu politički neprijatne. Zato uvek mora da postoji nezavisna provera načina na koji se pomenuto ovlašćenje koristi.

Odnos između agencije za borbu protiv korupcije i državnog tužioca takođe je od suštinskog značaja. Kakva bi bila korist od dokaza ako osumnjičeni ne bi mogao da bude krivično gonjen? Državnom tužiocu obično je ustavom dato pravo nadzora nad svim optužnicama i ovlašćenje da se umeša u svaki krivični postupak koji je započelo drugo lice ili organ.

Međutim, prilikom procenjivanja nezavisnosti i verovatnoće da agencija za borbu protiv korupcije bude uspešna, javlja se pitanje da li po ustavu državni tužilac uživa dovoljnu nezavisnost pri vršenju svojih ovlašćenja. Potrebna je garancija da neće biti ostav-

Ijeno mnogo prostora za političko mešanje nakon što agencija završi istragu.

OBlici SAVETOVANJA SA JAVNOŠĆU

Odnos agencije sa javnošću je takođe važan za uspeh. Neke agencije, kao što je izuzetno uspešna hongkonška ICAC, napravile su formalne aranžmane pomoću kojih je obezbeđeno učešće javnosti u formulisanju njene politike (preko odbora o kojima je već bilo reči). Kada se napravi takav aranžman, na primer u vidu odbora kojim predsedava ministar pravde, podstiče se javna odgovornost u borbi protiv korupcije.

Odnos sa javnošću je takođe bitan za uspostavljanje preventivne uloge agencije za borbu protiv korupcije. Treba omogućiti uključivanje velikog broja ljudi i interesa u formulisanje politike prevencije i u izvršavanje te politike. Tako se različiti akteri uključuju u proces prevencije, a institucije kojima pripadaju, bilo iz državnog ili iz privatnog sektora, mogu se mobilisati da podrže napore agencije.

PREPORUKE DRUGIM VLADINIM SLUŽBAMA

Bilo bi pogrešno misliti da će preporuke koje agencija da biti uvek relevantne i praktične. Zato bi moglo da bude kontraproduktivno kada bi agencija imala pravo da zahteva da se načine tačno određene izmene. Bolje je da rukovodioci državne uprave upute sva svoja odeljenja da sarađuju sa agencijom, a da agencija zajedno sa rukovodstvom tih odeljenja radi na praktičnim i prihvatljivim promenama sistema u njihovim oblastima. Rešenja do kojih zajedno dođu treba da primenjuju sama odeljenja državne uprave. Ukoliko to ne učine, na njima je da objasne svoj propust kako nadređenima, tako i agenciji. Moguće je, na primer, da dođe do nekih promena u uslovima rada usled kojih će predložene reforme biti neprimerene u novim uslovima.

U nekim zemljama se dešavalo da javne službe ignorišu preporuke antikorupcijskih tela. U takvim slučajevima parlament, prilikom razmatranja godišnjih izveštaja agencije ili na drugi način, može da posluži kao mesto na kojem će se preispitivati od-

govornost onih službi koje nisu sarađivale ili nisu izmenile svoje loše postupanje.

PRAVNI I UPRAVNI OKVIR

Da bi radila uspešno, antikorupcijska agencija mora da ima na raspolaganju:

- ▶ *garantovan pristup informacijama,*
- ▶ *ovlašćenje da zamrzne imovinu i bankovne račune,*
- ▶ *ovlašćenje da zapleni putna dokumenta,*
- ▶ *ovlašćenje da zaštiti dostavljače informacija,*
- ▶ *ovlašćenje da stavi na crnu listu ili da odstrani korumpirane kompanije (domaće i strane) iz procesa koji vode zaključivanju ugovora sa vlastima,*
- ▶ *odredbe kojima se kriminalizuje „nezakonito bogaćenje“.*

Pored pomenutih, dobro je da postoje i posebne odredbe koje bi se odnosile na podatke koje moraju da obelodane ponuđači kada učestvuju u tenderskom postupku (videti u daljem tekstu).

Takođe je važno da sva posebna ovlašćenja koja se dodeljuju agenciji za borbu protiv korupcije budu u saglasnosti sa međunarodnim normama o ljudskim pravima, da sama agencija deluje po zakonu i da je odgovorna sudu. Pri postavljanju parametara za osnivanje ovakve agencije vladajuće snage moraju da se zapitaju da li stvaraju nešto što bi za njih bilo prihvatljivo i u slučaju da se nalaze u opoziciji. Odgovori se često menjaju sa promenom perspektive. Treba tragati za formulom koja se čini pravičnom i sprovedivom svima, bez obzira na to da li su na vlasti ili ne. Iznad svega, agencija treba da dobije odgovarajuća ovlašćenja za spovođenje istražnih radnji, gonjenje i, što je ponekad najvažnije, prevenciju. Stvari se moraju postaviti tako da agencija dobije ne samo mogućnost da preživi promenu vlasti već da zaista tako i bude.

Sledi dalja razrada uslova za uspešnost antikorupcijske agencije:

(a) Pristup informacijama

Važan činilac koji treba razmotriti pri uspostavljanju pravnog okvira za antikorupcijsku agenciju ili komisiju jeste omogućavanje pristupa dokumentaciji (uključujući tu i bankovne račune) i ispitivanja svedoka. U nekim zemljama je agenciji otežan pristup dokumentima. Ne postoje ni teorijski ni praktični razlozi zbog kojih agencija ne bi uživala ista prava kao i ombudsman, kako u pogledu pristupa informacijama koje poseduju vlada i organi gonjenja, tako i u pogledu mogućnosti pristupa svim javnim službenicima.

(b) Posebna ovlašćenja za zaplenu imovine i zamrzavanje bankovnih računa

Agencija ili komisija za borbu protiv korupcije mora da bude ovlašćena da u slučajevima osnovane sumnje u interesu istrage zamrzne imovinu za koju se sumnja da je vlasništvo osumnjičenih. U situaciji kada je brzina od suštinskog značaja, ovlašćenje agencije ne treba da bude vezano za izdavanje sudskog naloga. Ukoliko bi morao da se čeka sudski nalog, za svega nekoliko minuta bankari bi mogli elektronskim putem da transferišu novac sa računa osumnjičenog na sigurno mesto. U ovakvim slučajevima treba obezbediti zaštitu trećih lica, ukoliko je njihovo pravo ugroženo, pravom na žalbu višem sudu.

(c) Zaplena putnih dokumenata

Takođe je uobičajeno da agencija ima pravo da zapleni i oduzme putna dokumenta kako bi sprečila osumnjičenog da napusti zemlju. U hitnim slučajevima ova mera bi se mogla privremeno primeniti i bez čekanja na to da sud izda nalog. Za ovom merom postoji potreba jer agencije obično imaju mogućnost da uhapsu osumnjičenog tek kada postoji osnovana sumnja koja upućuje na to da je počinjeno krivično delo.

(d) Zaštita dostavljača

Takođe je uobičajeno da agencija ima pravo da zaštiti svoje izvore informacija. U nekim slučajevima izvor može biti niži vladin službenik koji se žali na korumpiranost svojih nadređenih. Ne može se očekivati da takav službenik daje informacije agen-

ciji ukoliko postoji opasnost da će da izgubi posao ili da bude maltretiran. Ne samo da treba da postoji zakonska zaštita dostavljača već i fizička, koja ponekad obuhvata i mogućnost za sklanjanje u „sigurne kuće“, a u izuzetnim slučajevima i u inostranstvo.

Relevantne mere u vezi sa zaštitom dostavljača informacija u Bocvani su sledeće:

Član 45

- (1) Na suđenjima u vezi sa prestupima iz odeljka IV svedok nije obavezan da otkrije ime ili adresu dostavljača niti da navede bilo šta što bi moglo da dovede do njegovog otkrivanja.
- (2) Ukoliko postoje bilo koja knjiga, dokument ili papir (koji sadrže njegovo ime, itd.), sud... će učiniti da svi takvi zapisi budu skriveni ili čak uništeni ako je to neophodno.
- (3) Ako je u takvom postupku... sud posle detaljnog istraživanja uveren da je dostavljač svojevremeno dao materijalni iskaz za koji je znao ili verovao da je lažan ili nije verovao da je istinit, ili ako je u drugom postupku sud bio mišljenja da ne može pravedno presuditi o odnosu između strana bez otkrivanja imena dostavljača..., sud može dozvoliti istragu i zahtevati potpuno obelodanjivanje...

Zakoni treba takođe da obezbede da se od advokata, računovođa i finansijskih revizora može tražiti da obelodane izvesne informacije o poslovima svojih klijenata uprkos obavezi čuvanja profesionalne tajne.

(e) Isključenje korumpiranih stranih kompanija iz tendera za javne nabavke

Inostrani dobavljači često smatraju da za njih lokalni zakoni ne važe, jer znaju da su izvan domašaja vlasti, pa krše lokalni krivični zakon plaćajući mito javnim službenicima. Ova situacija se može poboljšati, makar delimično, dodavanjem nekoliko odredaba u zakon kojim se obrazuje agencija za borbu protiv korupcije. Tako se može propisati da u slučaju kada agencija raspolaže dokazima kojima se utvrđuje da su neka kompanija ili njene podružnice načinile prestup prema tom zakonu,

agencija može da se obrati sudu tražeći nalog za isključenje te firme, njenih direktora i svih drugih kompanija koje su povezane sa njom iz svih poslova sa vladom onoliko dugo koliko to sud odluči.

(f) Neobjašnjeno bogaćenje kao prestup

U jednom broju zemalja zakon zahteva da se osobe koje poseduju bogatstvo koje se ne može objasniti njihovim zakonitim prihodima pozovu da pruže verodostojno objašnjenje kako su tu imovinu stekle, ili da se izlože opasnosti da budu gonjene zbog „stila života koji premašuje poznate mogućnosti“. Nezavisna komisija za borbu protiv korupcije Hong Konga smatra odredbu člana 10 uredbe kojom je ta komisija osnovana posebno delotvornom:

(1) *Osoba koja radi ili je radila kao javni službenik i koja pri tom:*

(a) *održava životni standard koji nije u srazmeri sa njenim trenutnim ili ranijim službenim primanjima; ili*

(b) *poseduje kontrolu nad novčanim sredstvima ili imovinom koji su nesrazmerni njenim trenutnim ili ranijim službenim primanjima, počinio tme krivično delo, osim ukoliko pruži zadovoljavajuće objašnjenje sudu o tome kako uspeva da održava visok životni standard, odnosno, kako su novčana sredstva ili imovina došli pod njenu kontrolu.*

(2) *Kada sud u postupku za prestup iz stava (1)(b) smatra da, s obzirom na bliskost odnosa sa optuženim ili druge okolnosti, postoji razlog da se veruje da neko lice drži novčana sredstva ili imovinu po ovlašćenju optuženog ili na drugi način za njega, odnosno da su ta novčana sredstva ili imovina dobijeni od optuženog na poklon, ta sredstva ili imovina će, u odsustvu dokaza koji ukazuju na suprotno, biti smatrana za sredstva ili imovinu pod kontrolom optuženog.*

(3) - (4) *(Ukinuto aktom 56 iz 1973, čl. 2)*

(5) *U okviru ovog člana, pod „službenom zaradom“ smatraće se i penzija i nagrade...¹⁵*

Obavezno obelodanjivanje provizija koje se plaćaju za ugovorene javne nabavke

Korišćenje „provizija“ (koje se daju lokalnim zastupnicima, često radi podmićivanja) predstavlja najčešći izvor korupcije u međunarodnim transakcijama. Ne samo da ova praksa dovodi u opasnost pošteno donošenje odluka nego i povećava spoljne dugove zemlje. Oni koji na taj način dobiju novac obično na njega ne plate porez. Javnost je na gubitku u svakom slučaju.

Zato antikorupcijski zakoni treba da obavežu one koji učestvuju na tenderima za poslove sa državom i njihove zastupnike na terenu da u potpunosti otkriju sve provizije i bonuse za uspešan rad koje su dali da bi njihova ponuda bila prihvaćena, kao i da na zahtev agencije pruže detaljan opis usluga koje su tim provizijama plaćene. Izjave treba zahtevati u vreme održavanja tendera i ponovo šest meseci nakon ispunjenja ili raskidanja ugovora. Dobar primer postupanja sa tajnim provizijama može se naći u novozelandskom Zakonu o tajnim provizijama, koji datira iz 1910. godine.¹⁶

TREBA LI NOVI ZAKON DA SE BAVI PROŠLIM DOGAĐAJIMA?

Antikorupcijska agencija se obično osniva u situacijama kada se korupcija otrgne kontroli. Tako se dešava da ima puno slučajeva korupcije koji su se već dogodili i koji privlače pažnju, a u isto vreme postoji potreba za hitnim reformama postojeće prakse i procedura. Javnost je tada obično sumnjičava prema tome da li su naponi za sprečavanje korupcije istinski. U takvim okolnostima nova agencija lako može da bude zatrpna starim slučajevima i da ubrzo postane još jedno neuspešno telo. Kako izbeći takvu opasnost?

Uopšte uzev, bilo bi mnogo bolje za agenciju kada bi joj zakonski okvir omogućio da se usmeri na budućnost, a ne da se bavi nasleđenim i ponekad osakaćenim policijskim istragama. Takvo stanje bi moglo da nametne agenciji obaveze u domenu prisile, na uštrb obaveza koje ona ima u prevenciji i obuzdavanju korupcije. ICAC iz Hong Konga, priznata kao jedna od najuspešnijih agencija, prevazišla je ovaj problem na sledeći način:

Uprkos odredbama člana 12 (nadležnost), članovi komisije neće postupati po odredbama stavova (a), (b) i (c) tog člana s obzirom na navodne prestupe ili prestupe za koje se sumnja da su izvršeni pre 1. januara 1977. godine, izuzev u slučajevima koji su u vezi sa:

- a) *licima koja se ne nalaze u Hong Kongu ili protiv kojih je izdat nalog za hapšenje koji nije realizovan do 5. novembra 1977. godine;*
- b) *licima koja su pre 5. novembra 1977. bila ispitivana od strane službenog lica i koja su optužena da su počinila prestup;*
- c) *prestupima za koje guverner smatra da su dovoljno teški da nalažu pokretanje postupka.*

Ovakve odredbe ostavljaju mogućnost da se prethodno počinjeni prestupi rešavaju na redovan način (od strane policije) i po postojećem zakonu. Opet, postoji i dovoljna fleksibilnost da stare slučajeve, kada šef vlade smatra da je to od javnog interesa, istražuje Komisija. Kada postoji ovakva odredba, komisija može sa elanom da krene iz početka i otkloni strahovanja da će doći do „lova na veštice“ u vezi sa prošlim događajima. Ovakvo rešenje pomaže da lakše prođe čitav koncept o ostavljanju prošlosti po strani.

JEDINICE ZA ODUZIMANJE IMOVINE - JUŽNOAFRIČKO ISKUSTVO SA ODUZIMANJEM IMOVINE U GRAĐANSKOM POSTUPKU

Veoma uspešna je bila inicijativa u Južnoafričkoj Republici, gde nije osnovana komisija za borbu protiv korupcije kao takva, već je ona bila deo strategije u vezi sa oduzimanjem imovine u građanskom postupku.¹⁷

Južnoafrička jedinica za oduzimanje imovine (Asset Forfeiture Unit) odeljenje je Službe nacionalnog direktora javnih tužilaštava (Office of the National Director of Public Prosecutions). Kada je neka imovina umrljana kriminalnom delatnošću, jedinica može da pokrene sudski postupak za njenu zaplenu u korist države.

Na osnovu Akta o sprečavanju organizovanog kriminala (Prevention of Organised Crime Act 1998),¹⁸ imovina u vezi sa kriminalnom delatnošću podleže zaplenu od strane države u građanskom postupku. Na taj način država može da imovinu lica osumnjičenih za krivična dela oduzme na osnovu građanske tužbe usmerene na imovinu, pri čemu nije nužno da postoji krivična osuda protiv vlasnika te imovine.

Na osnovu podneska direktora javnih tužilaštava, Visoki sud može da izda nalog za zaplenu imovine u korist države ukoliko, na osnovu pretežne verovatnoće, utvrdi da je ta imovina bila „oruđe zločina“ (bila je korišćena za izvršenje krivičnog dela, kao, na primer, vozilo ili zgrada u kojoj su skladištene ukradene stvari), odnosno da imovina predstavlja „dobit od nezakonitih delatnosti“. Na važenje ovakvog naloga nema uticaja potonji ishod krivičnog postupka. Čak i ukoliko osumnjičeni na sudu bude oslobođen u krivičnom postupku (gde država treba da dokaže krivicu „van svake razumne sumnje“, što predstavlja znatno veći teret za dokazivanje od „pretežne verovatnoće“), država može da zadrži imovinu koju je od osumnjičenog oduzela.

Oduzeta imovina se koristi za pokrivanje troškova organa koji se bore protiv organizovanog kriminala, pranja novca, kriminalnih bandi ili kriminala uopšte, kao i za nadoknadu žrtvama zločina. U SAD-u, gde postoji sličan sistem oduzimanja imovine od 1970. godine, građanskopravne tužbe ove vrste donose federalnoj vladi oko 500 miliona dolara godišnje.

U Južnoafričkoj Republici je 1999. osnovana specijalizovana multidisciplinarna jedinica koja okuplja pravnike (krivičare i parničare), računovođe i finansijske istražitelje. Ova jedinica je zadužena da obezbedi delotvorno korišćenje oduzete imovine.

Iskustvo iz SAD-a pokazuje da se odredbe o oduzimanju imovine nedovoljno primenjuju zato što se policija i tužilaštvo više trude da postignu osuđujuću presudu nego da prikupe dokaze koji bi mogli da posluže u parnici za oduzimanje dobiti od kriminala. Oduzimanje se vrši po relativno složenom i novom zakonu, koji većina policajaca i tužilaca slabo poznaje. Ova mera je počela da se češće koristi tek od kada je Kongres odobrio posebna

sredstva za zapošljavanje stručnjaka za ova pitanja u svakoj kancelariji državnog tužioca.

Južnoafrička jedinica je upozorena da može očekivati osporavanja od strane bogatih i moćnih kriminalaca, koji će se očajnički truditi da zadrže nezakonito stečenu dobit i koji će moći da priušte najbolje pravnike u zemlji kako bi napravili teškoće oko svakog tehničkog pitanja koje se može zamisliti. Pokazalo se da je tako i bilo. U SAD-u preovlađuje drugačije iskustvo. Američki sudovi se dosledno pridržavaju propisa koji omogućavaju oduzimanje imovine u građanskom postupku i pored bezbrojnih tehničkih prepreka. Tamošnji sudovi imaju stav da je oduzimanje dobiti naprosto povraćaj sredstava i da ne predstavlja ni globu ni kažnjavanje. Sudovi su takođe odbacili stanovište da celokupna imovina tuženog treba da bude na raspolaganju za plaćanje njegovih advokata, zauzevši stav da tuženi nema prava da troši tuđ novac.

U Južnoafričkoj Republici je na početku bilo teškoća u vezi sa pitanjem da li se odredbe o oduzimanju mogu primeniti i na imovinu koja je stečena pre donošenja tog zakona. Od tada je zakon dopunjen kako bi se otklonile razne teškoće, a sada se čini da se on uspešno primenjuje.¹⁹ Od početka juna 2000. jedinica je pokrenula 28 postupaka i bila je uspešna u 23. Vrednost zaplenjene imovine do juna 2003. godine prelazi 11 miliona američkih dolara.

JAVNA SASLUŠANJA

Nezavisna antikorupcijska komisija Novog Južnog Velsa u Australiji,²⁰ jedna od vodećih antikorupcijskih agencija, od pre nekoliko godina ima pravo da vrši javna saslušanja. Svedoci se pozivaju da pruže dokaze i mada se takvi dokazi ne mogu upotrebiti protiv njih u eventualnom krivičnom postupku, saslušanje omogućava javnosti da jasnije shvati šta se dogodilo. Kada se na ovakav način otkriju nedozvoljene veze i ponašanja, ima razloga za verovanje da će osramoćeni probati da poprave svoje ponašanje. Jedno ispitivanje koje se vodilo oko zloupotrebe prava na putovanje članova parlamenta N. J. Velsa dovelo je do razjašnjenja procedura i podizanja standarda ponašanja u toj oblasti.

Ovakva saslušanja su prouzrokovala brojne rasprave i dovele do preispitivanja načina na koji bi Komisija trebalo da ih sprovodi u budućnosti. Saslušanja van suda mogu da dovedu do toga da optužbe ostanu nerazrešene i, što je još gore, da daju opravdan povod osumnjičenima da istaknu kako nakon saslušanja pred Komisijom ne mogu više očekivati da sudski proces protiv njih bude pošten. Možda će ova praksa biti ukinuta u Novom Južnom Velsu, ali u nekoj zemlji ogrezloj u sistemskoj korupciji i nestrpljivoj da ostavi prošlost iza sebe ovakav pristup ima svoju vrednost, jer se sa korumpiranim postupcima prekida kada se oni izlože pogledu javnosti. Ukoliko i ne usledi sudski proces (naravno, pod uslovom da je iskaz bio potpun i istinit), takvo saslušanje ipak može da posluži kao način da se osramote oni koji su grešili u prošlosti i kao sredstvo da se stavi do znanja šta u budućnosti treba da se promeni.

Ima onih koji se zalažu za to da način za raskidanje sa prošlošću bude neka vrsta „komisije za istinu i pomirenje“. Međutim, to može da proizvede teškoće. Jedna je stvar oprostiti nekome što je kršio ljudska prava - a sasvim druga oprostiti mu i dopustiti da koristi nezakonito stečeno bogatstvo.

OČEKIVANJA

Istina je da rezultati agencija za borbu protiv korupcije nisu uvek bili uspešni. Iz razloga koji još nisu potpuno jasni, one postižu više uspeha u zemljama Istočne Azije, kao što su Singapur, Malezija, Tajvan i Hong Kong, nego na drugim mestima. Jedno je jasno: u svakoj od ovih zemalja komisije su uživale visok nivo političke i javne podrške. Imale su takođe adekvatne mogućnosti za vođenje istraga, a pored rigoroznih istražnih mera donele su i nove programe za prevenciju i obrazovanje javnosti.

Može se posumnjati da su u drugim zemljama agencije osnovane a da se nije ni očekivalo da će se uhvatiti u koštac sa težim slučajevima korupcije u vrhovima vlasti. U skladu sa takvim namerama, agencije dobijaju lošije osoblje i oskudna finansijska sredstva. Neke od njih su postigle dobar uspeh u borbi protiv korupcije na nižim nivoima, ali zanezmarljiv u borbi protiv korupcije velikog obima.

I kada imaju na raspolaganju dobre resurse, i kada su osnovane na uzornim zakonima, agencijama je još uvek potrebna pomoć drugih institucija. Ako je sudski sistem slab i nepredvidljiv, biće problematično i rešavanje slučajeva korupcije. A kada je korupcija ši-

roko rasprostranjena, sama agencija neće moći da pruži odgovore na sva pitanja, ali će moći da bude važan deo jednog šireg akcionog plana na državnom nivou.

FUSNOTE

- 1 Hong Kong, Nezavisna komisija za borbu protiv korupcije (ICAC): <http://www.icac.org.hk/eng/main/>
- 2 Hong Kong, Dvojezični sistem pravnih informacija (Bilingual Laws Information System): <http://www.justice.gov.hk/home.htm>
- 3 O Nezavisnoj komisiji za borbu protiv korupcije Hong Konga (ICAC): <http://www.icac.org.hk/eng/about/index.html>
- 4 Rasprava o iskustvu Nezavisne komisije za borbu protiv korupcije Hong Konga u prevenciji, videti: <http://www.una-fei.or.jp/pdf/56-26.pdf>
- 5 http://www.csb.gov.hk/hkgcsb/rcim/pdf/english/central/aan_e.pdf
- 6 Potpuni tekst propisa se može naći na: <http://www.justice.gov.hk/blis.nsf/D2769881999F47B3482564840019D2F9?OpenView>.
- 7 Nezavisna komisija za borbu protiv korupcije Novog Južnog Velsa (New South Wales ICAC): <http://www.icac.nsw.gov.au>
- 8 Ombudsman će „postupati brzo sa pritužbama bilo kog oblika ili vrste protiv funkcionera i službenika vlade ili bilo kog njenog odeljenja, agencije ili od nje angažovanog entiteta, uključujući tu i preduzeća kojima je država vlasnik ili koja kontroliše, i pokrenuće njihovu odgovornost u upravnom, građanskom ili krivičnom postupku, u svakom slučaju kada to dokazi nalažu, radi unapređenja efikasnosti služenja vlade narodu (član 13, Zakon broj 6770; videti takođe odeljak 12, član XI, Ustava iz 1987). Ombudsman treba prvenstveno da razmatra pritužbe koje su podnete protiv najviših državnih funkcionera i/ili onih koji zauzimaju nadzorne položaje kada se tvrdnje odnose na ozbiljne prestupe, ili na velike novčane iznose, i/ili vrednu imovinu (član 15, Zakon broj 6770)”. <http://www.ombudsman.gov.ph/about/mandate.html>
- 9 Videti: http://www.transparency.org/iacc/9th_iacc/papers/day3/ws3/d3ws3_gpienaar.html.
- 10 Iz knjige Bertrana de Spevila (Bertrand de Speville), „Zašto antikorupcijske agencije nisu uspele“, UNGOPAC, Vienna, Austria, April, 2000. U vezi sa pribavljanjem ove knjige obratiti se na adresu: bdes@compuserve.com
- 11 „Planiranje posla u agencijama za borbu protiv korupcije“ (Doig, A, Moran, J, and Watt, D. (2001) Working paper: Business Planning for Anti-Corruption Agencies). U vezi sa pribavljanjem ove knjige obratiti se na adresu: r.a.doig@tees.ac.uk
- 12 U Južnoafričkoj Republici, gde je Hitova komisija morala da traži odobrenje ministra pravde pre postupanja po nekoj pritužbi, ceo sistem odnosa se urušio nakon što je promenjen ministar.
- 13 Videti: http://www.icac.org.hk/eng/power/powe_acct_1.html
- 14 Zakon o korupciji i ekonomskom kriminalu (The Corruption and Economic Crime Act), 1994.
- 15 Hong Kong Prevention of Bribery Ordinance (Cap 201)
- 16 Secret Commissions act 1910: http://www.legislation.govt.nz/browse_vw.asp?content-set=pal_statutes
- 17 Videti: <http://www.iss.co.za/PUBS/CRIMEINDEX/00VOL4/NO3/Assetforfeiture.html>
- 18 Južnoafrička Republika, Zakon o sprečavanju organizovanog kriminala (Prevention of Organised Crime Act), 1998: <http://www.gov.za/acts/1998/a121-98.pdf>
- 19 Za pitanja ustavnosti, videti komparativnu analizu: Deepak Gupta, Republic of South Africa's Prevention of Organised Crime Act: A Comparative Bill of Rights Analysis: <http://www.law.harvard.edu/studnets/orgs/crcl/v.37/gupta.pdf>
- 20 New South Wales ICAC: <http://www.icac.nsw.gov.au/>

